

ESTETIK TAFAKKUR FENOMENINING PEDAGOGIK MOHIYATI VA TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDAGI O'RNI

Yusubova Maxliyo Axmad qizi

Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz, O'zbekiston

E-mail: maxliyoyusubova707@gmail.com

Tel.: +998 94 208 11 71

Annotatsiya. *Maqolada estetik tafakkurning pedagogik mohiyati bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchisini kasbiyl tayyorlash kontekstida nazariyl-konseptual jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda normativ hujjatlar, UNESCOning madaniyat va san'at ta'limiga oid doiraviyl hujjatlari hamda san'atga asoslangan pedagogik ta'lim bo'yicha ilmiyl tadqiqotlar mazmuniiyl tahlil qilindi. Natijada estetik tafakkur estetik idrok, badiiyl interpretatsiya, aksiologik baholash, ijodiy transformatsiya va pedagogik refleksiyani birlashtiruvchi integrativ kasbiyl-shaxsiyl sifat sifatida aniqlashtirildi. Uning perseptiv-hissiiyl, kognitiv-interpretativ, aksiologik-baholovchi, ijodiy-transformativ va refleksiv-pedagogik komponentlardan iborat tuzilishi taklif etildi. Ushbu tuzilma kelgusida mezon va ko'rsatkichlarni ishlab chiqish uchun nazariyl asos bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *estetik tafakkur, estetik idrok, badiiyl interpretatsiya, tasviriyl san'at, bo'lajak o'qituvchi, aksiologik baholash, ijodiy faoliyat, pedagogik refleksiya, kasbiyl tayyorgarlik, san'at ta'limi.*

Kirish

Zamonaviyl pedagogik ta'limda mutaxassisni tayyorlash natijasi faqat fan mazmunini bilish yoki ma'lum texnik-amaliyl operatsiyalarni bajarish qobiliyati bilan o'lchanmaydi. O'qituvchining voqelikni kasbiyl nuqtayi nazardan idrok etishi, mazmuniiyl aloqalarni ajratishi, qadriyatli munosabat bildira olishi, muammoni talqin etishi va o'z qarorini pedagogik vazifaga aylantira olishi uning kasbiyl tafakkuri tuzilmasiga kiradi. Tasviriyl san'at o'qituvchisi uchun bu masala alohida ahamiyatga ega, chunki uning professional faoliyati rang, shakl, kompozitsiya, obraz, badiiyl g'oya va estetik baholash bilan uzviyl bog'langan. Shu sababli bo'lajak tasviriyl san'at o'qituvchisining estetik tafakkurini rivojlantirishni umumiiyl estetik tarbiya bilan aynanlashtirish ilmiyl jihatdan yetarli emas.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim tizimining uzluksizligi, ta'lim jarayoniga o'quv dasturlarini joriyl etish hamda eksperimental va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning huquqiiyl asoslari belgilangan [1]. Mazkur normalar oliyl pedagogik ta'lim mazmunini mutaxassisning mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyati va kasbiyl rivojlanishiga yo'naltirish uchun metodologik imkoniyat yaratadi. Xalqaro miqyosda UNESCOning 2024-yilda qabul qilingan "Framework for Culture and Arts Education" hujjatida madaniyat va san'atni ta'limning barcha darajalariga

integratsiyalash, pedagoglarni tayyorlashda san'at ta'limiga ustuvorlik berish, mahalliy madaniy meros bilan zamonaviy ijodiy kompetensiyalar o'rtasidagi aloqani kuchaytirish zarurligi qayd etilgan [2]. 2025-yilgi implementatsiya yo'riqnomasida esa san'at va madaniyat ijodkorlik, tanqidiy fikrlash hamda madaniy xilma-xillikni anglashni rivojlantiruvchi ta'lim resurslari sifatida talqin qilinadi [3].

Estetik tafakkur tushunchasini aniqlashtirishda uning yaqin kategoriyalar bilan munosabatini farqlash muhim. Estetik idrok obyektning estetik sifatlarini sezish va yaxlit qabul qilishni, estetik did qadriyatli tanlov va baholashni, badiiy tafakkur esa obrazli ifoda hamda badiiy mazmun yaratish jarayonlarini anglatadi. Estetik tafakkur ushbu hodisalarni bir tizimda bog'lab, idrok qilingan badiiy-estetik axborotni tahlil qilish, talqin etish, mezonlar asosida baholash va yangi ijodiy-pedagogik yechimga aylantirish jarayonini qamrab oladi. Demak, u hissiy va intellektual jarayonlar, qadriyat va faoliyat, ijod va refleksiya chegarasida shakllanuvchi murakkab pedagogik fenomen sifatida ko'rilishi lozim.

J. Dewey san'atni tajribaning alohida shakli sifatida talqin qilib, estetik tajriba subyekt va muhitning faol o'zaro ta'sirida yuzaga kelishini asoslagan [4]. E. Eisner san'at ta'limining idrokni noziklashtirish, farqlarni ko'ra bilish, tasavvur va hukmni rivojlantirish imkoniyatlariga e'tibor qaratadi [5]. M. Greene estetik tajribani tasavvur, ongli idrok va muqobil ma'nolarni ko'rish qobiliyati bilan bog'laydi [6]. Ushbu nazariy yondashuvlar estetik tafakkurning faqat "go'zallikni his qilish" emas, balki estetik obyekt bilan faol intellektual va qadriyatli munosabatga kirishish jarayoni ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi estetik tafakkur fenomenining pedagogik mohiyatini aniqlashtirish, uning bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy tayyorlashdagi funksional o'rnini ochib berish hamda mazkur sifatning konseptual tarkibini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynda amalga oshirildi. Tahlil korpusiga ta'lim va san'at ta'limiga oid normativ-metodologik hujjatlar, pedagoglarni san'at vositasida tayyorlash, bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy va refleksiv rivojlanishi, tasviriy san'at ta'limi hamda estetik tajriba masalalarini yorituvchi ilmiy manbalar kiritildi. Manbalar mazmunini tanlashda uchta mezon qo'llandi: birinchidan, tadqiqotning pedagogik yoki san'at-pedagogik ta'limga bevosita aloqadorligi; ikkinchidan, estetik idrok, ijodkorlik, refleksiya yoki badiiy interpretatsiya kabi estetik tafakkur tarkibiga kiruvchi jarayonlarni yoritishi; uchinchidan, xulosalarning bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligi uchun konseptual ahamiyatga egaligi.

Metod sifatida qiyosiy tahlil, kategoriyalash, mazmuniy interpretatsiya va nazariy umumlashtirishdan foydalanildi. Dastlab "estetik idrok", "badiiy interpretatsiya", "estetik baholash", "ijodiy transformatsiya", "refleksiya" va "pedagogik transfer" kategoriyalari ajratildi. Keyin ushbu kategoriyalar ilmiy manbalarda qay tarzda

ifodalanganligi qiyoslandi. Møller-Skau va Lindstølning 10 ta ma'lumotlar bazasi bo'yicha o'tkazgan tizimli sharhida san'atga asoslangan o'qitish bo'lajak pedagoglarda hissiy burilishlar, harakatga tayyorlik va munosabatlarning o'zgarishi kabi natijalar bilan bog'langan [7]. Kenny, Finneran va Mitchell tadqiqotida esa amaliy va refleksiv san'at tajribasi o'qituvchi identifikatsiyasining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgani aniqlangan [8]. Ushbu dalillar estetik rivojlanishning hissiy, kognitiv, faoliyat va refleksiv tomonlarini birgalikda ko'rib chiqish uchun asos bo'ldi.

Natijalar

Tahlil natijasida estetik tafakkurning pedagogik chegarasi uch darajada aniqlashtirildi. Birinchi daraja - estetik obyektning sezgi va hissiyot orqali qabul qilinishi. Bu bosqichda shaxs rang, shakl, nisbat, ritm, faktura va obrazning yaxlit ta'sirini farqlaydi. Ikkinchi daraja - idrok qilingan badiiy hodisaning mazmunini tahlil qilish, kontekst bilan bog'lash va uning estetik qiymati haqida asoslangan hukm chiqarish. Uchinchi daraja - olingan estetik tajribani yangi obraz, original yechim, pedagogik topshiriq yoki tushuntirish shakliga transformatsiyalash. Shu uch darajaning o'zaro birligi estetik tafakkurni oddiy estetik diddan farqlaydi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining estetik tafakkuri deganda san'at va borliqdagi estetik xususiyatlarni differensial idrok etish, badiiy hodisaning shakliy va mazmuniy munosabatlarini tahlil hamda interpretatsiya qilish, estetik qadriyatlar va professional mezonlar asosida hukm chiqarish, idrok etilgan mazmunni original badiiy-pedagogik yechimga transformatsiyalash hamda o'z qarorini refleksiv baholash imkonini beruvchi integrativ kasbiy-shaxsiy sifat tushunilishi taklif etiladi.

Mazkur ta'rifda "pedagogik" komponent ataylab kiritilgan. Chunki rassom va tasviriy san'at o'qituvchisining estetik faoliyati bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularning professional natijasi aynan bir xil emas. Rassom uchun badiiy g'oyani obrazga aylantirish yetakchi natija bo'lishi mumkin; o'qituvchi uchun esa badiiy-estetik tajribani o'quvchining idroki, didi va ijodkorligini rivojlantiruvchi ta'lim vaziyatiga aylantirish ham zarur. Shu sababli estetik tafakkurning kasbiy-pedagogik shaklida didaktik transfer va refleksiya ajralmas xususiyat hisoblanadi.

Morales-Caruncho va Chacón-Gordilloning 88 nafar bo'lajak o'qituvchi ishtirokidagi tadqiqotida badiiy yaratish topshirig'i nazariy va amaliy bilimni namoyon etish, shuningdek, tasviriy san'at ta'limiga munosabatni o'rganish vositasi sifatida qo'llangan; mualliflar bo'lajak pedagoglarning badiiy jarayon bo'yicha tayyorgarligini kuchaytirish zarurligini ko'rsatgan [9]. Moate va hammualliflar refleksiv sketchbuklar orqali sezgi va kognitiv jarayonlarni birlashtirish nazariya bilan hayotiy tajribani bog'lashga yordam berishini aniqlagan [10]. Ushbu natijalar estetik tafakkur tarkibida interpretativ va refleksiv jarayonlarni mustaqil komponent sifatida ajratish zarurligini tasdiqlaydi.

Nazariy umumlashtirish asosida estetik tafakkurning besh komponentli tuzilishi ishlab chiqildi. Ularning mazmuni 1-jadvalda berilgan.

1-jadval. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisi estetik tafakkurining komponentlari

Komponent	Mazmuni	Kashiy-pedagogik namoyon bo'lishi
Perseptiv-hissiy	Rang, shakl, ritm, proporsiya, faktura va obrazning estetik sifatlarini nozik farqlash; hissiy rezonans hosil qilish.	Kuzatuvchanlik, vizual sezgirlik, obraz yaxlitligini his qilish.
Kognitiv-interpretativ	Badiiy obyekt strukturasi, uslubi, g'oyasi va kontekstini tahlil qilish; ko'p ma'nolilikni anglash.	San'at asarini dalillangan tarzda sharhlash, qiyoslash va izohlash.
Aksiologik-baholovchi	Estetik hodisaga qadriyat va professional mezonlar asosida munosabat bildirish.	Badiiy qiymat haqida asoslangan hukm chiqarish, estetik pozitsiyani asoslash.
Ijodiy-transformativ	Idrok etilgan mazmunni yangi obraz, kompozitsiya yoki pedagogik yechimga aylantirish.	Original badiiy g'oya, muqobil kompozitsiya, ijodiy topshiriq yaratish.
Refleksiv-pedagogik	O'z estetik qarori, ijodiy jarayoni va pedagogik ta'sirini tahlil qilish.	Badiiy tajribani o'quvchi rivojiga mos metod, savol va topshiriqqa transformatsiyalash.

Komponentlar ierarxik emas, funksional o'zaro bog'liq tizimdir. Perseptiv-hissiy sezgirlik yetarli bo'lmasa, tahlil formal tavsif bilan cheklanadi; kognitiv interpretatsiya bo'lmasa, hissiy taassurot dalillangan estetik hukmga aylanmaydi; aksiologik mezonlar shakllanmasa, tanlov subyektiv yoqtirish yoki yoqtirmaslik darajasida qoladi; ijodiy transformatsiya rivojlanmasa, estetik tajriba reproduktiv faoliyatdan chiqmaydi; refleksiv-pedagogik komponent yetishmasa, talabning shaxsiy badiiy tajribasi kelgusidagi ta'lim faoliyatiga ko'chmaydi.

Swanzy-Impraim va hammualliflar tasviriy san'at o'qituvchilarining kreativlik haqidagi tasavvurlari dastlabki pedagogik tayyorgarlik, o'quv materiallari va mavjud ta'lim an'analari ta'sirida shakllanishini ko'rsatgan [11]. Ularning keyingi tadqiqotida boshlang'ich pedagogik ta'lim tajribasida erkin ifoda, o'zini o'zi boshqaruvchi o'rganish bilan bir qatorda tayyor g'oyalarni takrorlash ham kuzatilgani qayd etiladi [12]. Bu holat estetik tafakkurni rivojlantirish uchun "erkin ijod"ning o'zi yetarli emasligini, balki tahlil, estetik mezon, metodik yo'naltirish va refleksiyani o'zaro uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

2026-yilda kelajakdagi tasviriy san'at o'qituvchilarining kreativ qobiliyatlarini o'rgangan Otaraly va hammualliflar individual mashg'ulotlar, ijodiy o'zini ifodalash hamda institutsional sharoitlar o'rtasida mazmunli bog'lanish mavjudligini empirik ko'rsatdi [13]. Tadqiqotda 90 nafar talaba ishtirok etgan, individual mashg'ulotlar va ijodiy o'zini ifodalash o'rtasidagi korrelatsiya $r=0,68$, institutsional sharoitlar va ijodiy

o'zini ifodalash o'rtasidagi korrelatsiya esa $r=0,71$ darajasida qayd etilgan. Bu dalil estetik va ijodiy rivojlanishni faqat individual qobiliyat emas, balki pedagogik muhit bilan o'zaro ta'sirda shakllanuvchi jarayon sifatida ko'rish zarurligini kuchaytiradi.

Muhokama

Taklif etilgan tuzilma estetik tafakkurni bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy kompetentligiga "qo'shimcha" estetik sifat sifatida emas, balki fan mazmuni, badiiy amaliyot va pedagogik faoliyatni bog'lovchi tafakkur mexanizmi sifatida qarash imkonini beradi. Bunday yondashuv o'quv jarayonidagi texnik mahorat va estetik rivojlanish o'rtasidagi ko'pincha sun'iy ajratishni bartaraf etadi. Qalamtasvirda konstruktiv qurilish, rangtasvirda kolorit, kompozitsiyada ritm va muvozanat, san'at tarixida uslub va davr haqidagi bilimlar estetik tafakkur rivojiga faqat talaba ularni tahlil, qiyoslash, baholash va ijodiy qaror bilan bog'lagandagina xizmat qiladi.

Estetik tafakkurni rivojlantirishning pedagogik mantiqi reproduktiv bajarishdan interpretativ va muammoli-ijodiy faoliyatga o'tishni talab etadi. Masalan, namunani ko'chirish texnik operatsiyani mustahkamlaydi, biroq talaba nima uchun ma'lum kompozitsion yechim kuchliroq estetik ta'sir uyg'otishini asoslamasa, ikki uslubiy yechimni qiyoslamasa yoki ayni mavzuga muqobil obrazli yechim taklif qilmasa, estetik hukm va transformativ tafakkur yetarli faollashmaydi. Shuning uchun badiiy mashg'ulotlarda "nima tasvirlandi?" savoli bilan birga "qanday estetik ta'sir yaratildi?", "bu ta'sir qaysi vositalar orqali yuzaga keldi?", "boshqa yechim qanday natija berishi mumkin?" va "ushbu tahlilni maktab o'quvchisi bilan ishlashda qanday qo'llash mumkin?" kabi savollar tizimi qo'llanishi zarur.

Link bo'lajak o'qituvchilar ta'limida estetik tahlil, tanaviy tajriba va san'at yaratishni tanqidiy refleksiyaning kuchaytiruvchi vositalar sifatida ko'rsatadi [14]. Lutzker esa san'at amaliyotining sezgi-estetik tajriba hamda pedagog shaxsining shakllanishiga ta'sirini alohida ta'kidlaydi [15]. Bu qarashlar estetik tafakkurning refleksiv-pedagogik komponentini tasdiqlab, san'at mashg'ulotlari natijasi tayyor badiiy mahsulot bilangina o'lchanmasligi, jarayonda qanday idrok, savol, tushuncha va pedagogik pozitsiya shakllanganiga ham e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Milliy badiiy meros bilan ishlash ham estetik tafakkurni rivojlantirishning muhim yo'nalishidir. Bunda milliy ornament, miniatyura, me'moriy bezak, amaliy san'at yoki zamonaviy o'zbek tasviriy san'ati namunalarini faqat tarixiy ma'lumotlar majmuasi sifatida o'rganish yetarli emas. Talaba shakl va ramzning semantikasi, rang va ritmning estetik vazifasi, an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi munosabatni tahlil qilishi, badiiy meros tamoyillarini yangi kompozitsion vazifalarda qayta talqin etishi lozim. Bu yondashuv UNESCO hujjatlarida ilgari surilgan mahalliy madaniyat va merosni zamonaviy ta'lim bilan bog'lash tamoyiliga mos keladi [2, 3].

Shunday qilib, estetik tafakkur pedagogik jihatdan boshqariladigan rivojlanish obyekti bo'lishi mumkin. Buning uchun uning komponentlari ta'lim maqsadi, mazmun, topshiriq va baholash mezonlarida ifodalanishi zarur. Aks holda estetik

rivojlanish umumiy, o'lchab bo'lmaydigan va metodik jihatdan noaniq maqsad bo'lib qoladi.

Xulosa

Tadqiqot estetik tafakkurning bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini tayyorlashdagi pedagogik mohiyatini nazariy jihatdan aniqlashtirdi. Estetik tafakkur estetik idrok yoki didning sinonimi emas; u badiiy-estetik axborotni sezish, tahlil va interpretatsiya qilish, qadriyatli mezonlar asosida baholash, yangi ijodiy yechimga aylantirish va hosil bo'lgan tajribani pedagogik faoliyatga ko'chirishni birlashtiruvchi integrativ kasbiy-shaxsiy sifatdir.

Nazariy tahlil asosida uning perseptiv-hissiy, kognitiv-interpretativ, aksiologik-baholovchi, ijodiy-transformativ va refleksiv-pedagogik komponentlardan iborat tuzilishi taklif qilindi. Ushbu komponentlar kelgusida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining estetik tafakkurini diagnostika qilish mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish, fanlararo metodik tizim yaratish hamda tajriba-sinov dasturini loyihalash uchun nazariy baza vazifasini bajarishi mumkin. Asosiy pedagogik xulosa shundan iboratki, estetik tafakkur texnik badiiy mashqlar bilan o'z-o'zidan shakllanmaydi; uning rivoji idrok, interpretatsiya, estetik baholash, ijodiy transformatsiya va refleksiyani yagona o'quv faoliyatida integratsiyalashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr (amaldagi tahrir).
2. UNESCO. Framework for Culture and Arts Education. Paris: UNESCO, 2024.
3. UNESCO. Framework for Culture and Arts Education: Implementation Guidance. Paris: UNESCO, 2025.
4. Dewey J. Art as Experience. New York: Minton, Balch & Company, 1934. 355 p.
5. Eisner E. W. The Arts and the Creation of Mind. New Haven: Yale University Press, 2002. 280 p.
6. Greene M. Variations on a Blue Guitar: The Lincoln Center Institute Lectures on Aesthetic Education. New York: Teachers College Press, 2001. 224 p.
7. Møller-Skau M., Lindstøl F. Arts-based teaching and learning in teacher education: "Crystallising" student teachers' learning outcomes through a systematic literature review // Teaching and Teacher Education. 2022. Vol. 109. Art. 103545. DOI: 10.1016/j.tate.2021.103545.
8. Kenny A., Finneran M., Mitchell E. Becoming an educator in and through the arts: Forming and informing emerging teachers' professional identity // Teaching and Teacher Education. 2015. Vol. 49. P. 159–167. DOI: 10.1016/j.tate.2015.03.004.

9. Morales-Caruncho X., Chacón-Gordillo P. Pre-service teachers and visual arts education: A study based on artistic creation as a way of interrogating reality // *Journal for the Study of Education and Development*. 2018. Vol. 41, No. 2. P. 287–324. DOI: 10.1080/02103702.2018.1434036.
10. Moate J., Hulse B., Jahnke H., Owens A. Exploring the material mediation of dialogic space-A qualitative analysis of professional learning in initial teacher education based on reflective sketchbooks // *Thinking Skills and Creativity*. 2019. Vol. 31. P. 167–178. DOI: 10.1016/j.tsc.2018.12.003.
11. Swanzy-Impraim E., Morris J. E., Lummis G. W., Jones A. Promoting creativity: Secondary visual art teachers' perceptions and understanding of creativity in Ghana // *Thinking Skills and Creativity*. 2022. Vol. 45. Art. 101057. DOI: 10.1016/j.tsc.2022.101057.
12. Swanzy-Impraim E., Morris J. E., Lummis G. W., Jones A. Creativity and initial teacher education: Reflections of secondary visual arts teachers in Ghana // *Social Sciences & Humanities Open*. 2023. Vol. 7, No. 1. Art. 100385. DOI: 10.1016/j.ssaho.2022.100385.
13. Otaraly A., Asipova N., Kozhagulov A., Nurke M., Khamzin T., Moldasheva B., Alzhanov G., Turebayeva K. Development of creative abilities of future teachers of fine arts in Kazakhstan: individual lessons, creative self-expression and institutional training conditions // *Frontiers in Education*. 2026. Vol. 11. Art. 1870715. DOI: 10.3389/feduc.2026.1870715.
14. Link B. Art Integration in Teacher Education: Aesthetic Tools to Foster Critical Reflection // *Texas Education Review*. 2022. Vol. 10, No. 2. P. 36–48.
15. Lutzker P. Artistic practice in Waldorf teacher education: a sensory-aesthetic concept for a digital age // *Frontiers in Education*. 2024. Vol. 9. Art. 1363254. DOI: 10.3389/feduc.2024.1363254.